

BALOGH MÁTYÁS

CONTEMPORARY BURIAD SHAMANISM IN MONGOLIA

PhD értekezés tézisei

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Budapest, 2011

1. A kutatás célja

Az elmúlt, nagyjából két évtized alatt számos olyan tudományos munka látott napvilágot, mely a szibériai és mongóliai sámánhagyományok szovjet időszakot követő újjáéledését, megújulását tárgyalja, illetve ezen hagyományoknak a még kevésbé ismert szovjet időszak előtti elemeit igyekszik feltárni. A két jelentősebb mongóliai sámánhagyomány, a darhat és a burját közül a burjátoké az, amellyel kapcsolatban kevesebb tanulmány született, melyek sok esetben kevésbé átfogóak. Ami a mongóliai burjátok sámánizmusával kapcsolatban ez idáig rendelkezésünkre állt, az nagyrészt a különböző rituálékhoz köthető sámándalok illetve a *shanarról*, a burját sámánok beavató szertartásáról szóló leírások.

Kutatásom során a rituálék kötött szövegein kívül igyekeztem rögzíteni mindazt, ami a szertartásokon elhangzik, beleértve a párbeszédet is, melyek a megidézett szellem (*ongon*) és a résztvevők közt zajlanak. Ezáltal nem csak azt tudjuk meg, hogy a sámán egy bizonyos szellemet hogyan hív meg a szertartásra, s majd hogyan búcsúzik tőle, hanem azt is, hogy a megidézett szellem miként válaszol a résztvevők kérdéseire, milyen tanácsokkal látja el, hogyan és miért szidja vagy dicséri őket. Másrészt törekedtem arra, hogy minél többféle rituálét dokumentáljak, azért, hogy teljesebb képet kapjunk a mongóliai burjátok sámánműködéséről és megismerjünk eddig csak igen kevésbé, vagy egyáltalán nem ismert rituálétípusokat. Ilyen rituálétípus többek között a havi három alkalommal, kötelező jelleggel megtartott megvendéglő szertartás, melyről ez idáig tudományos publikáció legjobb tudomásom szerint nem született. Disszertációm célja, hogy átfogó képet nyújtson a mongóliai burját sámánizmus gyakorlati oldaláról, részletesen ismertesse az egyes szertartástípusok menetét és csoportosítsa a szertartásokat azok célja, résztvevőinek köre és megtartásának helye szerint. Azért is tartom különösen fontosnak a gyakrabban, mondhatni rutinszerűen megtartott szertartások megismerését, mert úgy gondolom, ha részletes ismereteink továbbra is csak a *shanarról* lennének, és a szertartásokon elhangzottak közül is csak a kötött, liturgikus részekhez férnénk hozzá, az ahhoz lenne hasonló, mintha egy népnek csak az ünnepeit és szépirodalmát ismernénk, de nem tudnánk, hogyan élnek mindennapjaikat.

2. A kutatás módszerei

Disszertációm jórészt a 2003 és 2005 között végzett terepmunkáimon alapul. A terepmunka során igyekeztem minél több és minél többféle sámánszertartáson részt venni, illetve interjút készíteni a szertartást tartó sámánokkal, esetenként azok tanítványaival. Amikor engedélyt kaptam rá, a szertartásokról videó- és hangfelvételeket készítettem, s ezeket a felvételeket a disszertációhoz csatoltam. Azon alkalmakkor, mikor ez nem volt lehetséges, kézzel írott jegyzeteket készítettem. Interjúim vázát eleinte előre megírt kérdéseim adták, később azonban inkább az elhangzottak alapján, improvizatív módon kérdeztem, mivel így – egy kötetlenebb társalgás alkalmával – gyakran több és használhatóbb információhoz jutottam. Ezen beszélgetések során arra voltam kíváncsi, hogy interjúalanyom miként látja saját magát és tevékenységét, mit gondol egyes szertartásokról, illetve azok bizonyos elemeiről.

3. A mongóliai burját sámánizmus helye a Mongol Kulturális Régióon belül

A mongóliai burjátok sámánizmusa a Bajkál-tótól keletre élő aga és hori burjátok sámánizmusának Mongólia területén gyakorolt változatait foglalja magába. A mongol nyelvű népek sámánhagyományai közül számos hasonlóságot mutat a dahúrokéval, valamivel kevesebbet a horcsinokéval, míg a szintén Mongóliában élő darhatok sámánizmusától jelentősen eltér. A keleti és a nyugati burjátok sámán-tevékenysége, legalábbis ami a mai gyakorlatot illeti, igen különböző, annak ellenére, hogy mitológiájukban a főbb istenségek, szellemlények nevei és azok karaktere megegyező. Így a mongóliai burjátok sámánizmusa az oroszországi és kínai burjátok, a hamnigánok, a bargák és a dahúrok sámánizmusával együtt egy viszonylag egységes csoportot alkot.

4. A mongóliai burjátok sámánok típusai és azok eszköztára

A mongóliai burjátok fekete és fehér sámánokat különböztetnek meg. A burjátok hite szerint a fehérek az ég, míg a feketék a föld szellemeivel állnak kapcsolatban. Ez az öltözködésükön is megmutatkozik; a fehér sámánok kék, a feketék pedig rendszerint barna, bordó, vagy más határozottan sötét színű köpenyt viselnek. Emellett léteznek úgynevezett fekete-fehér sámánok is, akik képesek mind az ég, mind pedig a föld szellemeit megidézni, segítségül hívni. Ők nem egy köztes, vagy egy

harmadik csoportot alkotnak, hanem mindkét csoportnak tagjai. Ez azt is jelenti, hogy nincsen külön fekete-fehér sámánviselet; a fekete-fehér sámánok rendelkeznek mindkét viselettel. A mongóliai burjátoknál jelentős eltérések mutatkoznak a fehér és a fekete sámánok viselete és eszközei között. A fehér sámánok öltözete jóval egyszerűbb, mint a feketéké, sokban hasonlít, a darhat sámánok nappali szertartásokon viselt öltözetéhez. A fekete sámánok öltözete és kelléktára sokkal részletgazdagabb, s idővel, ahogy a sámán tudása gyarapszik, ugyanúgy növekszik a ruhadarabok, a hozzátartozó kiegészítők, valamint a felszerelések darabjainak száma. Így a burját sámán ruhája több részletében is pontos képet ad viselőjének a sámánok társadalmában elfoglalt pozíciójáról.

5. A mongóliai burját sámánszertartások szerkezeti felépítése

Disszertációmban a mongóliai burját sámánok szertartásait három fő szakaszra bontva vizsgálom, melyek a megszállottság előtti, azaz a meghívott szellem megérkezését megelőző szakasz, a megszállottság szakasza és a megszállottságot követő szakasz. Az első szakaszban történik a szertartás helyszínének előkészítése, a sámán szellemeinek meghívása, melyek közül az egyik megszállja a sámánt. A második szakasz a szertartás központi része, a sámánt megszálló szellem és a szertartás résztvevői ekkor lépnek kontaktusba egymással. Úgy tartják, ilyenkor a sámán nincs jelen a szertartáson; minden, amit a sámán látszólag tesz, vagy mond, azt a szellem teszi illetve mondja. A második szakasz a szellem és a résztvevők kölcsönös üdvözlésével, s a szellem megvendégelésével kezdődik. Ezt követően a szellem fogadja a résztvevőket, pácienseket. A szertartás résztvevői ekkor konzultálhatnak a szellemmel, tanácsot kérhetnek tőle, kérdéseket tehetnek fel neki. Ha a szellemet kifejezetten egy probléma megoldására hívta meg a sámán, az adott probléma jellegétől függően a szellem különböző mágikus tevékenységekkel hátrítja el a problémát. A probléma megoldása, vagy a résztvevőkkel való konzultáció után a szellem rendszerint áldást mond a résztvevőkre, elbúcsúzik, majd elhagyja a sámán testét. Ritka, hogy egy szertartáson csak egy szellem szállja meg a sámánt, ezért a második szakasz értelemszerűen annyiszor ismétlődik, ahány szellem a sámánt megszállja a szertartás során. Minden újabb megszállás előtt a sámán előadja az adott szellemet megidézni hivatott invokációt. Miután az utolsó szellem is elhagyta a sámán testét, az rövid szünet után hozzálát a szertartás befejezéséhez. Először egy tejjel teli csésze elhajításával megkérdezi a szellemeket, hogy elégedettek-e a szertartás levezetésének módjával, a felkínált ételekkel, italokkal, és egyéb áldozati tárgyakkal. Amennyiben az elhajított csésze szájával felfelé ér földet, az eredmény pozitív, tehát a szellemek elégedettek. Ellenkező esetben a sámán dalban igyekszik kiengesztelni szellemeit, további áldozatokat

ígérve, majd újra elhajtja a csészét. A szellemek kiengesztelése addig folyik, amíg a csésze a kívánt módon földet nem ér. Ez után a sámán szintén dalban kéri szellemeit, hogy a szertartás résztvevőit (mindenkit egyenként, név szerint felsorolva) vegyék védelmükbe, s óvják meg őket mindenféle bajtól. Legvégül a sámán a szertartás helyszínén megjelent összes szellemet elküldi.

6. A mongóliai burjátok sámánszertartásainak típusai

A mongóliai burjátok sámánszertartásait, aszerint, hogy milyen céllal végzik őket, két csoportra szokás osztani. A szertartások egyik csoportjába a megvendéglő szertartások (*spirit-pleasing rituals*) különféle változatai tartoznak. A megvendéglő szertartásokat is két alcsoportra, egy kisebb közösség, például szűkebb értelemben vett család érdekében és részvételével megtartott kisebb megvendéglő szertartások (*small-scale spirit-pleasing rituals*), és egy nagyobb közösség, általában nemzetség, ritkábban egy egész nép boldogulásának elősegítésére tartott, nagyobb megvendéglő szertartások (*large-scale spirit-pleasing rituals*) csoportjára oszthatjuk. Ezeknek a szertartásoknak a célja a szellemek jóindulatának biztosítása. A második csoportba tartoznak azok a szertartások, melyeket egy probléma, mint például betegség, családi, vagy anyagi gondok megszüntetésének a céljából tartanak. Ezeknek a problémamegoldó szertartásoknak (*problem-solving rituals*) is további két fajtája van: a probléma felderítésére, a probléma okainak, gyökerének megtalálására irányuló szertartás, valamint a problémát megszüntető szertartás, melyet az előbbi nélkül nem lehet elvégezni. A páciens vagy közösség problémáinak különbözőségéből adódóan az ezek orvoslására szolgáló szertartásoknak is számos külön fajtája alakult ki. Léteznek azonban olyan szertartások is, melyek a fenti két kategória egyikébe sem sorolhatóak be egyértelműen. Ilyen például a *shantar/shandruu*, mely egyfajta beavató, felszentelő szertartás (*consecration*) és az átokküldő szertartások (*imprecation*). A *shantar* külsőségeiben leginkább a megvendéglő szertartásokra emlékeztet, mégis a célja túlmutat a szellemek megvendéglésén: központi eleme egy vagy több sámánjelölt beavatása, vagy a már beavatottak magasabb rangra emelése. A beavatás vagy a rang megszerzése nem tekinthető problémamegoldásnak. Hasonlóan, az átokküldés sem tekinthető egyértelműen problémamegoldásnak, sokkal inkább probléma okozásának. Ami azonban közös a *shantarban*, az átokküldő és a problémamegoldó szertartásokban, az az, hogy a szertartást végző sámán és a résztvevők konkrét kéréssel fordulnak a szellemekhez. Ezért minden olyan szertartást, mely nem csupán a szellemek megvendéglésére szolgál, a kérelmező szertartások (*entreating rituals*) kategóriájába soroltam.

7. Fekete és fehér sámánok beavató szertartásai

A burját fekete sámánok tizenhárom beavatáson esnek túl, mire elérik a *zaarin* rangot. A fehér sámánok beavatásának ezzel szemben csupán kilenc fokozata van. A sámánok mágikus ereje valamint képességei minden egyes beavatás alkalmával növekednek, ami külsőségekben, az öltözetük és eszköztáruk gyarapodásában nyilvánul meg. A magasabb beavatási fokon álló sámán öltözetén található miniatűr fegyverábrázolások száma nagyobb, a sisakjának tetejét díszítő szarvnak pedig több elágazása van. Hogy a sámánviselet mely darabját hányadik beavatás után kapja meg a sámán, az nemzetségenként, területenként, sőt akár alkalmanként is változó lehet. A nagyobb védelmet nyújtó, gyakran páncélnak is nevezett öltözet, mely elülső páncélból, hátulsó páncélból és sisakból áll, jellemzően a 8–10 beavatáson átesett, tanítványokkal is rendelkező sámánmesterek viselete. A tizenkettedik beavatással a sámán teljes sámánfelszerelésre (páncélzat) és eszköztárra (fegyverzet) tesz szert. A tizenharmadik beavatást nem is teljesíti minden sámán. A burjátokéhoz hasonló beavatási rendszer figyelhető meg a dahúroknál, valamint a horcsinoknál. A mongol népek által lakott területek középső illetve nyugati részein ilyen jellegű szertartásokkal nem találkozhatunk.

8. Összefoglalás

PhD disszertációmban fenti téziseim kifejtésén túl igyekeztem bemutatni néhány új jelenséget, amelyek kifejezetten a mongóliai burjátok sámánizmusára jellemzőek. Ezek a következők:

1. A mongóliai burját sámánok egyre gyakrabban kerülnek kapcsolatba más mongol népcsoporthoz tartozó sámánokkal, megismerkednek azok praktikáival, módszereivel, sámánista fogalmaikkal.
2. Adatközlőim, mongóliai lakosok lévén, erős halha nyelvi hatásnak vannak kitéve, s ennek következtében sokuk a mindennapi életben csak a halhát használja, míg a burját a szertartások nyelvéné vált.
3. A tény, hogy egy sámán megítélése, elismertsége nagyban függ attól, hogy hány tanítvánnyal rendelkezik, arra ösztökéli a sámánokat, hogy minél több páciensüket tanítvánnyá fogadják. Mivel a burjátok viszonylag kis számban lakják Mongóliát, egy sámán csak akkor tehet szert sok tanítványra, ha hajlandó elfogadni nem burját származású jelölteket is. Így az utóbbi egy-

másfél évtizedben igen megnőtt a főleg halha, ritkábban ojrát, darhat, sőt néha európai származású, burját hagyományok szerint praktizáló fiatal sámánok száma.

E három dolog – a könnyű kapcsolatteremtés más (legfőképp darhat) népcsoporthoz tartozó sámánokkal, a halha nyelvi és kulturális hatás, valamint a nem burját tanítványok számának növekedése – azt eredményezi, hogy a mongóliai burját sámánok egyre inkább egy összmongol sámánhit képviselőiként tekintenek magukra. Híven tükrözi ezt a folyamatot a különböző népcsoporthoz tartozó sámánok közösen megrendezett áldozati szertartása, illetve a Mongólia különböző területeiről tagokat toborzó “Golomt” sámánközpont működése.